

חוות-דעת פסיכיאטריות מנוגדות: השיקולים שבבסיס ההכרעה השיפוטית

יוסף אלרון*

מבוא

בתי-המשפט נדרשים, לא אחת, להכריע בין חוות-דעת פסיכיאטריות מנוגדות המונחות לפנייהם. זאת, בבואם להכריע, בין היתר, בסוגיית כשירותו של נאשם לעמוד לדין או בסוגיית אחריותו הפלילית. סוגיות אלה סבוכות הן, והן עוסקות באחד הנושאים המורכבים והקשים לפיצוח – נפש האדם. ההכרעה בהן יש בה כדי להכריע בשאלת המשך ניהולו של ההליך הפלילי ולעתים – לחרוץ את גורלו של הנאשם העומד לדין.¹

העמדת עבריינים לדין, ובעיקר כאשר מדובר בביצוע עבירות חמורות (כמו רצח), הינה אינטרס ציבורי מובהק. עם מספרם ההולך וגדל של מעשי הרצח, דומה שהציפייה הציבורית למיצוי ההליך הפלילי אינה באה תמיד על סיפוקה שעה שההליכים הפלילים בעניינו של מבצעם מופסקים בשל מצבו הנפשי – ומשאין הליך פלילי בעניינו, לא הושלם מיצוי הדין.

האינטרס הציבורי של העמדת העבריין לדין והבאתו על עונשו הינם אחד ממושכלות היסוד מקדמת דנא. עם זאת, לא ניתן להתעלם ממצבו הנפשי של הנאשם. לכך נדרש המחוקק בחקיקה רלוונטית ובתי-המשפט נדרשים לפרשנותה. יודגש כי, לעתים, הנאשם העומד לדין אינו חולק על ביצוע המעשים המיוחסים לו, אלא טוען טענת הגנה בדבר היעדר אחריות פלילית מהטעם של אי-שפיות בעת ביצוע המעשים או היעדר כשירות לעמוד לדין לאחר מעשה.²

לא אחת, עומדות סוגיות אלה לדיון בעניינו של מי שמואשם בעבירת רצח ואשר בשל מחלת הנפש, שממנה הוא סובל, הוגבלה במידה ניכרת יכולתו להבין את אשר עשה או להימנע מעשיית המעשה. במקרים אלה מתבקש בית-המשפט להסתפק

* תודתי נתונה לעמיתי השופט זכריה כספי על הערותיו המועילות ולעורך דין אדם סרי שסייע בידי בעריכת המאמר.

1 סעיף 170(א) לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב-1982 (להלן: "החסי"פ). כן ראו סעיף 15(א) לחוק לטיפול בחולי נפש, התשט"ו-1955 (להלן: "החוק לטיפול בחולי נפש"), וסעיף 19 לחוק הסעד [טיפול במפגרים], התשכ"ט-1960 (להלן: "חוק הסעד [טיפול במפגרים]").

2 ע"פ 4473/03 שטרייטנר נ' מדינת ישראל, תק-על 2007(4) 678 (2007).

בעונש הנופל בחומרתו מעונש החובה הקבוע לצידה של עבירת הרצח – קרי, מאסר עולם.³

לפני הערכאה הדיונית מוגשות לא אחת חוות-דעת פסיכיאטריות מנוגדות ונדרשת הכרעה שיפוטית בין חוות-דעתם של המומחים השונים המעידים בבית-המשפט. אלה אוחזים בדעה האחת ומגינים עליה ואלה אוחזים אחיזה עיקשת ובוטחת בדעה המנוגדת.

לעניין זה יפים הדברים שנאמרו בע"פ 549/06:

"הפסיכיאטריה, כמו הרפואה בכלל, אינה מדע 'מדויק', אינה מתמטיקה ואינה באה בגדר פלט מחשב. נבכי נפש האדם בחלקם הניכר עודם תורת הנסתר. כדי לסבר את האוזן: בתיק (נצרת) 2/99 הנזכר (י.א: בו קטל פלוני את רעייתו בטענה כי נדמתה לו כשטן בדמות חזיר שיש להרגו) [...] היו חמש חוות-דעת פסיכיאטריות, שכולן סברו כי הנאשם יכול לעמוד לדין, אך נחלקו בדבר אחריותו: שתיים סברו שלא היתה אחריות, שתיים לא יכלו לקבוע דעה ואחת סברה שהיתה אחריות".⁴

החוק לא הגדיר "מחלת נפש" מהי.⁵ מטבע הדברים, הגדרת אדם כחולה במחלת נפש הינה שאלה למדע הפסיכיאטריה, שגם הוא אינו קובע הגדרות ברורות.⁶ בסופו של יום, הקביעה בדבר היות נאשם חולה ב"מחלת נפש" במובן המשפטי, נתונה בידי בית-המשפט⁷ והוא זה אשר אמור להכריע בין חוות-הדעת השונות על סמך מכלול שיקולים, ובין היתר גם חוות-הדעת הפסיכיאטריות.⁸ ברשימה זו, נניח את המסגרת המשפטית, נבחן היבטים שונים בחוות-דעת מומחים ונפרוש את השיקולים שבבסיס ההכרעה בין חוות-הדעת של המומחים מתחום הפסיכיאטריה.⁹ רשימה זו נועדה להציע כמה "כללי אצבע" להכרעה בין חוות-דעת פסיכיאטריות מנוגדות, ולהדגימם באמצעות פסקי הדין של בית-המשפט העליון ופסקי דין שניתנו על-ידי מותבים אחרים, בכללם מותב כותב הרשימה.

3 סעיף 300 לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

4 פלוני נ' מדינת ישראל, תק-על 2006(2) 2316 (2006) ..

5 בסעיף 1 לחוק טיפול בחולי נפש "חולה" הוגדר כ"אדם הסובל ממחלת נפש": ראו ע"פ 3230/05 גולה נ' מדינת ישראל, תק-על 2007(1) 477 (2007); ע"פ 8220/02 ברוכים נ' מדינת ישראל, פ"ד נח(5) 759,724 (2004).

6 רע"פ 2111/93 אבנרי נ' מדינת ישראל, פ"ד מח(5) 133 בעמ' 142 (1994).

7 ראו יעקב קדמי: "מסקנות המומחים לעולם אינן באות במקום מסקנותיו של בית-המשפט, מלאכת הסקת המסקנות החורצות את גורל השאלות השנויות במחלוקת מופקדת בלעדית בידי בית-המשפט: והוא זה הקובע אותן על-פי 'העובדות הרגילות' ועל-פי 'העובדות שבמומחיות'". **על הראיות – הדין בראי הפסיקה** חלק שני, עמ' 755 (מהדורה משולבת ומעודכנת, 2003).

8 ע"פ 503/01 פלונית נ' מדינת ישראל, תק-על 2003(3) 1223, בעמ' 1235 (2003).

9 רשימה זו משקפת את האמור בפסקי הדין, ואינה חורגת מהם.

יוער כי, נכון להיום, על חלק מפסקי הדין שיוזכרו להלן תלויים ועומדים ערעורים בבית-המשפט העליון, ומכל מקום, אין הדברים מובאים אלא לשם המחשה בלבד. יודגש, כי כלל העל הינו, כמובן, כי על כל מקרה להתברר לגופו. בלתי אפשרי לצפות מראש את מערך הראיות שיאפיין מקרה זה או אחר, ולעולם יידון עניינו של כל נאשם על-פי נסיבותיו. אולם, הניסיון מלמד כי קיימים מאפיינים מסוימים לחוות-דעת פסיכיאטריות נוגדות החוזרים ונשנים ממקרה למקרה, ומן הראוי לעמוד עליהם. לעניין זה, חשוב להבחין בין היעדר אחריות פלילית מפאת אי-שפיות הדעת, שעניינה מצב הנאשם בעת ביצוע העבירה, לבין היעדר מסוגלות לעמוד לדין, שעניינה מצב הנאשם בעת משפטו.

כשירותו של נאשם לעמוד לדין

הנחת היסוד היא כי אין לנהל הליך פלילי נגד אדם אשר אינו מסוגל, בשל מצבו הנפשי או השכלי, להתגונן כראוי כלפי המיוחס לו בכתב האישום. המסגרת הנורמטיבית שאנו נדרשים לה בסוגיה זו מעוגנת בסעיף 170(א) לחסד"פ, ולפיו נאשם שאינו מסוגל לעמוד לדין, יופסקו ההליכים נגדו, אלא אם כן, ביקש סנגורו לברר את אשמתו. בית-המשפט רשאי לעשות כן מיוזמתו, מטעמים מיוחדים שיירשמו. התפישה המונחת בבסיס הוראת חוק זו משמעותה היא כי אין זה ראוי לנהל הליכים פליליים נגד מי שאינו מסוגל - בשל מצבו הנפשי או השכלי - להתגונן כראוי נגד האשמות המיוחסות לו, להעריך את חומרתו, להבין את מצבו ולהידבר עם עורך דין לשם קבלת סיוע משפטי.¹⁰ חסד"פ אינו מגדיר מהו אותו "חוסר מסוגלות לעמוד לדין", וכך גם החוק לטיפול בחולי נפש, התשנ"א-1991.

ההלכה הפסוקה קבעה כי על בית-המשפט לבחון, בין היתר, אם מבין העומד לדין את מהות הליכי המשפט. כן ייבחנו יכולתו לייפות כוחו של עורך דין שיפעל בשמו ויכולתו להבין מהן העדויות נגדו.¹¹ כך נקבע, בהקשר זה, כי במסגרת בחינת מסוגלותו של נאשם לעמוד לדין יבדוק בית-המשפט אם הוא מסוגל "לתפקד" כראוי כדי להתגונן נגד האשמה וליטול חלק פעיל בהליך המשפטי - אם יתבקש לעשות כן. כמו כן חייב בית-המשפט לבדוק כי הנאשם יבין את פשר ההליכים המתנהלים נגדו ויהא מסוגל, כאמור, לייפות את כוחו של עורך דין שיפעל בשמו.¹²

10 ע"פ 3230/05, לעיל ה"ש 5.

11 ע"פ 237/67 כחלה נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד כב(1) 182 (1968).

12 ע"פ 3230/05 לעיל ה"ש 5, בעמ' 484.

יחד עם זה, אין די בחוסר שיתוף הפעולה של הנאשם עם סנגורו כדי ללמדנו על חוסר **מסוגלות** הנפשית לשתף פעולה עמו, לו חפץ בכך. על-פי ההלכה הפסוקה, עובדה זו, כשלעצמה, אין בה כדי להעיד על מסוגלות או על אי-מסוגלות לעמוד לדין, והיא קשורה לפרמטרים נוספים.¹³

האחריות הפלילית

לצורך הדיון בסוגיית אחריותו הפלילית של נאשם נפנה לאמור בסעיף 34 לחוק העונשין, התשל"ז-1977, הקובע:

"לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שעשה אם, בשעת המעשה, בשל מחלה שפגעה ברוחו או בשל ליקוי בכושרו השכלי, היה חסר יכולת של ממש -
(1) להבין את אשר הוא עושה או את הפסול שבמעשהו; או
(2) להימנע מעשיית המעשה."

חוק העונשין מוסיף וקובע כדלקמן:

"מלבד אם נאמר בחיקוק אחרת, חזקה על מעשה שנעשה בתנאים שאין בהם סייג לאחריות פלילית" (ראו סעיף 34 לחוק זה).

מן האמור לעיל ניתן ללמוד מהם התנאים הנדרשים להתגבשותה של ההגנה אשר תעמוד לנאשם בשל אי-שפיות הדעת, כאחד הסייגים לאחריות הפלילית. התנאים הם מצטברים, ואלה הם: (1) הנאשם לוקה בכושרו השכלי או "במחלה שפגעה ברוחו", קרי, חולה במחלת נפש; (2) בשעת המעשה היה הנאשם חסר יכולת של ממש להבין את מהות מעשהו או את הפסול שבו או להימנע מעשיית המעשה; (3) קיים קשר סיבתי בין שני התנאים המצטברים האמורים - דהיינו, בין המחלה או הליקוי השכלי לבין חוסר היכולת להבין את המעשה או להימנע מעשייתו.¹⁴

עוד ייאמר כי חזקת האחריות הפלילית ניתנת לסתירה, שהרי רמת ההוכחה הדרושה לשם ביסוסה של אחריות פלילית היא מעבר לספק סביר. היה ונותר ספק, ייהנה ממנו הנאשם ובית-המשפט יפטור אותו מאחריותו,¹⁵ בלשון סעיף 34(ב) לחוק העונשין:

13 ע"פ 3230/05 ליסה גולה נ' מדינת ישראל (לא פורסם, ניתן ביום 22.1.2007).
14 השופטת ע' ארבל בע"פ 5266/05 זלנצקי נ' מדינת ישראל, תק-על 2007(1) 2489 (2007).
15 ע"פ 15326/02 לעיל; ע"פ 4675/97 רחוב נ' מדינת ישראל, פ"ד נג(4) 370, 337 (1999); ע"פ 2788/96 אבליים נ' מדינת ישראל, פ"ד נב(3) 183 (1998). עם זאת, יש הסבורים כי על הטוען להיעדר מסוגלות לעמוד לדין לשכנע בכך "במאזן ההסתברויות", זאת מאחר שמדובר בטענה דינונית באופייה (ע"פ 4675/97 לעיל, השופט ד' חשין בפסקה 4).

"התעורר ספק סביר שמא קיים סייג לאחריות פלילית, והספק לא הוסר, יחול הסייג".

עוד נקבע כי העילה לפטור מאחריות פלילית אינה היותו של מבצע המעשה חולה נפש, אלא אי-יכולתו לגבש מחשבה פלילית בעטייה של מחלתו.¹⁶ ראוי להדגיש כי בית-המשפט אינו מחויב לאמץ חוות-דעת זו או אחרת. חוות-הדעת שופכות אור על מצבו הנפשי של הנאשם מבחינה רפואית-מדעית ומאפשרות לבית-המשפט להתוודע אל העובדות הרפואיות, אך המסקנה המשפטית הנובעת מעובדות אלה לעולם נתונה היא לבית-המשפט. הכרעת בית-המשפט תינתן לא רק לאחר בחינתן של חוות-דעת המומחים ושקילתן, אלא גם לאחר שנשקלו יתר הראיות שאליהן נחשף בית-המשפט והממצאים העובדתיים שהוכחו לפניו, ובכלל זה, התנהלות הנאשם "עובר לביצוע המעשים ובמהלך ביצועם".¹⁷ יוצא אפוא כי המסקנה שאליה מגיע בית-המשפט מוסקת ממכלול הראיות שחוות-הדעת הרפואיות הן רק חלק מהן. היה ובית-המשפט מוצא כי מעשיו והתנהגותו של נאשם אינם משתלבים עם התזה הרפואית המוצעת וכי ההפרעות הנפשיות אינן מגיעות כדי מחלת נפש במובנה המשפטי, אזי עשויה חוות-הדעת הרפואית "להישאר תלויה על בלימה".¹⁸

תמציתו של דבר, בבואו לבדוק את קיומה של הגנת אי-השפיות ולהכריע בה, נעזר בית-המשפט בחוות-דעת של מומחים המניחים לפניו את מסקנותיהם המקצועיות. אולם, כאמור, ההכרעה בדבר תחולתה של ההגנה נותרת בידי בית-המשפט, ועליו להכריע בדבר המשקל שיש ליתן לכל חוות-דעת ולקבוע את דבר קיומו של קשר סיבתי בין המחלה לבין התנהגות הנאשם - לאמור, אם בעת ביצוע העבירה שלט הנאשם במעשיו או שהיה מודע להם.¹⁹

חוות-דעת המושתתת על נתונים חלקיים או שגויים

תנאי למהימנותה של כל חוות-דעת הינו מהימנות בסיסה העובדתית. מובן כי אף המומחה היסודי והמקצועי ביותר עלול לשגות בהערכתו אם אכן נפל פגם במערך הנתונים שסופקו לו.

16 ע"פ 2965/06 אבו חאמד נ' מדינת ישראל (פורסם במאגר "נבו", 19.9.2007).

17 ע"פ 4473/03, לעיל ה"ש 2, בעמ' 18.

18 השופט בייסקי בע"פ 870/80 לדאני נ' מדינת ישראל, פ"ד לו(1) 29, 35 (1981).

19 ע"פ 549/06, לעיל ה"ש 4: "[...] השאלה אם בעת ביצוע העבירה שלט הנאשם במעשיו או היה מודע להם - אף שמתבססת היא על נתונים עובדתיים ומסקנות רפואיות - היא שאלה של משפט, וככזו המוסמך להכריע בה הוא בית-המשפט".

משהוטל ספק בנתונים שעליהם מושתתת חוות-הדעת, ממילא הוטלו בספק מסקנותיה. עמד על כך בית-המשפט העליון בעניין **ברוכים**:²⁰

"תנאי לכך שיהיה ניתן להתבסס על חוות-הדעת הוא שהתשתית העובדתית שעליה הן מבוססות תהיה מהימנה. נכונותה של תשתית זו עומדת כמובן לבחינתו של בית-המשפט. על כן חוות-הדעת הן כלי רב עוז לבית-המשפט, ובענייני רפואה סבוכים חשיבותן רבה ביותר בכך שהן מסייעות לבית-המשפט להגיע לתוצאה הנכונה. בית-המשפט אינו כבול כמובן בחוות-דעת זו או אחרת. האחריות להגיע לחקר האמת היא על בית-המשפט, ועליו לברור מתוך חוות-הדעת, על רקע העובדות שעליהן יוכל לסמוך, את התוצאה הראויה בשאלות הרפואיות-משפטיות המועלות בפניו".

באחת הפרשיות,²¹ לדוגמה, נפגש אחד המומחים עם הנאשם במשך שעותיים בלבד. בחוות-דעתו אף לא צוין מה היתה התייחסות הנאשם לאירועים מושא כתב האישום. המומחה הסכים בעדותו כי מדובר בפגם מהותי. חוות-דעתו של הצד שכנגד, לעומת זאת, הושתתה על בדיקות קליניות ועל הסתכלות פסיכיאטרית שנערכו לנאשם במהלך אשפוז שנמשך כחודשיים, מייד לאחר המקרה. חוות-דעת זו אף הסתמכה בהרחבה על אמרות הנאשם בחקירתו בסמוך לאחר האירוע.²²

בית-המשפט העליון, בדחותו ערעור שהוגש על הכרעת דין זו, ציין:

"יתרה מכך, בדיקתו של המערער על-ידי ד"ר שליאפניקוב ועל-ידי חברי הפאנל היתה בדיקה ממצה ויסודית. לצורך בדיקתו על-ידי הצוות ובראשו ד"ר שליאפניקוב אושפז המערער פעמיים - פעם אחת למשך חודשיים ופעם נוספת למשך חודש. במהלך תקופות האשפוז הללו נערכו לו גם בדיקות קליניות ומבחנים פסיכו-דיאגנוסטיים. בדיקה נוספת בתנאי אשפוז התבצעה על-ידי חברי הפאנל, והפעם ארכה הבדיקה שלושה שבועות. מנגד, בדיקתו של המערער על-ידי ד"ר קריינין היתה בדיקה קצרה, שלא לומר חטופה, שנערכה בבית-הסוהר בו היה עצור, וארכה שעותיים בלבד. ד"ר קריינין הביע את עמדתו, כי 'כל רופא בודק מגיע למסקנה תוך דקותיים שלוש' (שם, בעמ' 65). להשקפתו, בדיקתו של המערער על-ידי המומחים האחרים היתה כרוכה, לעתים, בבזבוז זמן (שם). נדמה כי אין צורך להסביר מהו הקושי הטמון בעמדתו של ד"ר קריינין. נדרשה אפוא סיבה מיוחדת להעדיף את אבחנתו על פני זו של יתר המומחים שהתבססה על בדיקות יסודיות ומקיפות".²³

20 ע"פ 8220/02 ברוכים נ' מדינת ישראל, פ"ד נח(5) 724, 759 (2004). וראו גם ע"פ 2965/06 אבו חאמד נ' מדינת ישראל (לא פורסם, ניתן ביום 19.9.2007).

21 ת"פ (מחוזי ח") 281/01 ג'ילין נ' מדינת ישראל, תק-מח 2008(03) 4366 (2008) (להלן: עניין ג'ילין).
22 שם.

23 ע"פ 7747/08 ג'ילין נ' מדינת ישראל (לא פורסם, ניתן ביום 5.8.2010) (להלן: ערעור ג'ילין), בסעיף 6 לפסק-דינו של השופט א' א' לוי.

בעניין אחר,²⁴ נמצא כי חלק מהמומחים כלל לא שאל את הנאשם את השאלות הרלוונטיות לבחינת מסוגלותו לעמוד לדין בעת שערכו את חוות-דעתם. באשר לאחד המומחים, כך התברר, נתוני מפתח הנוגעים לכשירותו של הנאשם, כגון התבטאויותיו המצביעות על הבנת תפקידו של עורך דינו והיכולת לתקשר עמו, לא היו לפניו בעת שערך את חוות-דעתו.

אף באשר לשפיות דעתו של הנאשם בעת ביצוע העבירה, באותו עניין, נמצא כי חלק מהמומחים לא שאל את כל השאלות הנדרשות בנסיבות העניין, כגון שאלות שנועדו לעמוד על בוחן המציאות של הנאשם וכאלה הבוחנות את יכולתו להבחין בין מותר לאסור. אחד מהם אף לא היה מודע לנתונים כבדי משקל בהתנהלות הנאשם עובר למקרה, והתברר שהוזן, ככל הנראה, בנתונים חלקיים ומטעים על-ידי הנאשם. כך, לדוגמה, הופתע המומחה לגלות, במהלך עדותו, כי הנאשם תכנן מראש את מעשיו, הגיב בחיוב לכדורי הרגעה ואין הוא מאושפז במחלקה סגורה.²⁵

בנסיבות אלה, הועדפה חוות-דעתם של מומחי הצד שכנגד.

בעניין אחר,²⁶ שדן בסוגיית הפחתת עונשו של נאשם בעבירת רצח עקב מצבו הנפשי,²⁷ נמצא כי אחת מחוות-הדעת מושתתת על בדיקה יסודית במשך כשבועיים, בסמוך לאחר המעשה, תוך כדי היעזרות בבדיקות קליניות חוזרות במהלך ההסתכלות, בדיקות עזר ומעבדה ובחינת חומר החקירה ותיקו הרפואי. במיוחד, נמצא כי נימוקיה מעוגנים היטב בנתוני המקרה. מומחה של הצד שכנגד, לעומת זאת, סבר, בשגגה, כי המניע של הנאשם נעוץ ב"דלוזיה" שלפיה אשתו בוגדת בו, כאשר, למעשה, נסמכו חשדות הנאשם על ראיות מוצקות שהונחו לפניו. מומחה זה אף הסכים כי כאשר נובעים החשדות ממקור "חיצוני" לנאשם, אזי אין מדובר ב"דלוזיה" כלל ועיקר. משנמצא כי מומחה זה השתית את עיקרי מסקנותיו על קיום "דלוזיה" זו, שהופרכה, ממילא, התמוטט תוקפן ונקבע כי יש להעדיף את חוות-הדעת הנגדית.²⁸

לסיכום עניין זה, ייאמר כי לעולם יש לבחון את תוקף הנתונים שאליהם נחשף המומחה בעת עריכת חוות-דעתו, ואת שלמותם. אף חוות-דעת שמסקנותיה נחרצות עשויה להתברר כשגויה מיסודה אם נפל גגם בנתונים שהובילו אליהן. לעניין זה, אין יפה מחקירה נגדית יסודית וממצה, לאחר עיון מעמיק בחומר הראיות.

24 תפ"ח (מחוזי חי') 5007/08 מדינת ישראל נ' אבשלומוב, תק-מח 2009(2), 2927 (להלן: עניין אבשלומוב).

25 שם, בעמ' 34-37 להכרעת הדין.

26 תפ"ח (מחוזי חי') 5037/08 מדינת ישראל נ' גדו, תק-מח 2009(3), 8344 (להלן: עניין גדו).

27 סעיף 300א לחוק העונשין קובע:

"על אף האמור בסעיף 300, ניתן להטיל עונש קל מהקבוע בו, אם נעברה העבירה באחד מאלה:

(א) במצב שבו, בשל הפרעה נפשית חמורה או בשל ליקוי בכושרו השכלי, הוגבלה יכולתו של הנאשם

במידה ניכרת, אך לא עד כדי חוסר יכולת של ממש כאמור בסעיף 34 -

(1) להבין את אשר הוא עושה או את הפסול שבמעשהו; או

(2) להימנע מעשיית המעשה".

28 עניין גדו, בעמ' 25-26 לגזר-הדין.

השוואה בין חוות-הדעת לבין יתר הראיות

אף אם כל הראיות הנוגעות לעניין היו לפני המומחה, אין ללמוד מכך בהכרח שחוות-הדעת משקפת נאמנה את מצבו הנפשי של הנאשם מבחינת הדין. מערך הראיות הינו לעולם מעין "פאזל" שבו על בית-המשפט להרכיב תמונה קוהרנטית מחלקים שונים העשויים להתאים או שלא להתאים זה לזה. מתוך כך, אחד המבחנים שנקבעו בפסיקה להערכת משקלה של עדות ידוע בשם מבחן ה"השוואה החיצונית", שעניינו בחינתה של מידת ההתאמה בין העדות ליתר הראיות שהובאו לפני בית-המשפט. כדברי השופט שמגר (כתוארו אז) בע"פ 949/80:²⁹

"למותר להוסיף כי הביטוי 'אותות האמת שנתגלו במהלך המשפט' אינו מתייחס דווקא לסימנים העולים מפניו ומתנועותיו של העד בזמן מתן העדות, אלא הוא מתייחס לתהליך ההשוואה של הדברים, שהושמעו על-ידי העד, עם ראיות אחרות או בחינתן על-פי ההיגיון וניסיון החיים, העומד לבית-המשפט לעזר, בעת שהוא מתמודד עם הראיות, המחייבות סינון והמסייעות להכרעה בין הגירסאות [...]".

הוא הדין אף בהערכת חוות-דעתו של מומחה. "מומחיותו" של העד אינה פוטרת את חוות-דעתו מהחובה לעלות בקנה אחד עם יתר הראיות. כדברי בית-המשפט העליון:

"משבא בית-המשפט להכריע בשאלה כגון זו, מוטל עליו לבחון ולשקול לא רק את חוות-הדעת של המומחים, אלא גם את יתר הראיות, אשר באו לפניו, ואת הממצאים העובדתיים שהוכחו, וכולל מעשיו של הנאשם והתנהגותו; מסקנת בית-המשפט מוסקת ממכלול הראיות, שחוות-הדעת הרפואיות הן רק חלק מהן. ומשנמצא כי המעשים וההתנהגות אינם משתלבים עם התיוה הרפואית המוצעת, ובית-המשפט מוצא, כי ההפרעות הנפשיות אינן מגיעות כדי מחלת נפש במובנה המשפטית, כי אז עשויה חוות-הדעת הרפואית להשאר תלויה על בלימה".³⁰

כך, לדוגמה, משנשאל מומחה באחת הפרשות³¹ כיצד הגיע אל המסקנה כי הנאשם איבד את עשתונותיו כשסבר כי אשתו המנוחה מתכוונת לשלוף אקדח, השיב כי הנאשם סיפר לו זאת. ברם, דבריו אלה, שמהם עלה כי הנאשם תאר באוזניו את הנסיבות שבהן הכניסה המנוחה יד אל מתחת לכרית, לא התיישבו עם גרסת הנאשם מאז ההסתכלות

29 ע"פ 949/80 שוהמי נ' מדינת ישראל, פ"ד לה (4) 62, בעמ' 70-71 (1981), וראו גם ע"פ 993/00 נור נ' מדינת ישראל, פ"ד נו (6) 205 (2002), וכן י' קדמי **על הראיות - הדין בראי הפסיקה** 1599 (מהדורת משולבת ומעודכנת, התשס"ד-2003).

30 השופט מ' בייסקי בע"פ 870/80 דאני נ' מדינת ישראל, פ"ד לו (1) 29, 35 (1981).
31 עניין ג'ילין, לעיל.

שנערכה לו לראשונה, שלפיה לא היו לו יד ורגל באירוע הרצח וכי לא נכנס לחדרה של המנוחה לפני שנרצחה.

שני מומחים נוספים באותו עניין, שהסכימו עם חוות-הדעת הנ"ל, נקלעו אף הם לסתירות שלא התיישבו עם חלק מחומר הראיות. משנדרשו להתייחס למניע של הנאשם לרצח, הסבירו כי זה האחרון סבר כי הוא מגן על חייו. אולם, מעיון בהודאות הנאשם ניתן היה ללמוד כי אין בנמצא אמירה מפי הנאשם כי חשש לחייו בשעה שהכין את כלי הרצח ונכנס לזירת הפשע. כל שטען היה כי האמין כי ייעצר על-ידי המשטרה במשרד הפנים למחרת היום. זאת ועוד – אחד המומחים סבר כי מטרת הנאשם היתה להרוג את אשתו, המנוחה, כדי להשתחרר מ"שליטתה", סברה שעמדה בסתירה להמשך דבריו כי הרג את המנוחה כיוון שחשב שהיא מתכוונת לירות לעברו.

משעומת אחד המומחים עם אמרה סותרת של הנאשם, העלה, למעשה, סברה חדשה. אלא שגם סברה זו, כאילו הנאשם התיימשך מרעיון הבריחה מאשתו, לא עלתה בקנה אחד עם דברי הנאשם. יוצא אפוא כי השערות המומחה עמדו בסתירה מוחלטת לדברי הנאשם בחקירותיו במשטרה.

בסיכומו של דבר, מהמקובץ, נדחו מסקנות המומחים שלא נתמכו בתשתית הראייתית ולא התיישבו עמה, כאמור.

בעניין אחר,³² חיוו חלק מהמומחים את דעתם כי הנאשם סובל מ"הפרעה פסיכוטית דלזיונלית". אולם, לכל אורך חוות-הדעת נסקרו מאפייני הנאשם אשר הצביעו, לכאורה, דווקא על שפיותו: התפתחות פסיכומטורית תקינה, סיום לימודים ושירות צבאי בהצלחה, עצמאות כלכלית בעזרת עיסוק במקצוע שרכש (בארץ מוצאו, כמו גם בארץ), זוגיות טובה (לדבריו) וממושכת עם המנוחה, הכוללת הולדת ילד משותף, היעדרו של עבר פסיכיאטרי או אלים, יכולת לנמק את מעשיו (סכסוך כספי, בגידת האשה, יחסה המשפיל כלפיו), הכרה צלולה, התמצאות תקינה, שיתוף פעולה עם מטפלו, שלילת מחשבות אבדניות, היעדר הפרעות תפישה, זיכרון תקין, היעדר נטייה לתוקפנות, היכולת לטפל בעצמו (הוא ישן וניזון היטב, שומר על היגיינה), הטענה שאין הוא שייך לבית-חולים לבריאות הנפש ואינו מעוניין באשפוז או בטיפול אנטי פסיכוטי, מתן תשובות לעניין על שאלות שהוא נשאל, תגובות התואמות את תוכן השיחה והמודעות מצידו למאסר ממושך הצפוי לו.³³

נמצא, כי גם לפי ההגדרה שנתנו מומחים אלה עצמם ל"בוחרן מציאות תקין", מובילים נתוני המקרה דווקא למסקנה הפוכה מזו שאליה הגיעו. כך העיד אחד מהם כי "בוחרן מציאות" הינו "[...] שהוא [הנאשם - 'א'] יודע מה הוא עושה, ומה הן תוצאות מעשיו". אולם, המומחים הודו כי הנאשם באותו עניין ידע כי שפרכת בנזין על חברתו

32 עניין אבשלומוב.

33 שם, בעמ' 31 להכרעת הדין.

לחיים, המנוחה, והדלקתו יגרמו לבעירת האשה באש ולמותה. כן הסכימו המומחים כי זו בדיוק היתה מטרתו. אם לא די בכך, הרי שמומחים אלה הסכימו כי הנאשם גם ידע כי כתוצאה ממעשיו הוא יהיה צפוי להעמדה לדין ואף למאסר ממושך. אדרבא, לפי רישומיהם מבדיקת הנאשם, הנאשם הוא שמסר להם כי **"מקומו בבית-הסוהר כעונש על המעשה שביצע"**. על כן, לא היה מנוס מהמסקנה כי אף לשיטת המומחים עצמם, נהנה הנאשם מבוחן מציאות תקין ומתפקד.

אף לעניין מניע העבירה, לא התאימה חוות-דעתם של המומחים לחומר הראיות. אלה גרסו כי הנאשם פעל מתוך "מחשבת שווא" כי המנוחה, חברתו לחיים, בוגדת בו. אולם, מחומר הראיות עלה בבירור כי הסכסוך בין הנאשם למנוחה נבע מזעמו עליה בשל כך שנהגה, לדעתו, להשחית את כספו לריק ולהתייחס אליו באופן משפיל, כאשר לא נפגע תפקודו מכל בחינה אחרת. כאשר התעורר חשדו של הנאשם כי המנוחה בוגדת בו, ידע להתמודד עם כך על-ידי פרידה מהמנוחה, כשלושה שבועות עובר למקרה, ללא אלימות כלשהי. הזרז ("טריגר") אשר הוביל להחלטת הנאשם להמית את המנוחה באותו עניין, לפי דבריו שלו ולפי הראיות כולן, היה דווקא פנייתה אליו, לאחר פרידתם, לסייע בתיקון הצנרת בביתה, פנייה שהנאשם פירש אותה כגילוי של יחס משפיל וכ"התעללות". אלא שנתונים אלה לא זכו להתייחסות בחוות-דעתם של המומחים.

מתוך כך, נקבע בהכרעת הדין כי "כל ניסיון ליישב את נתוני המקרה עם מסקנות חוות-הדעת עולה בתוהו" וכי "על פניו, מועטה ההתאמה בין האבחנה לבין הנתונים עליהם היא נסמכת, והתהליך שהוביל אליה אינו ברור".³⁴

מומחה נוסף באותו עניין לא התייחס למאפייניו של הנאשם שהופיעו בחוות-הדעת האחרות בעניינו, ואשר עשויים היו לסתור את המסקנות בחוות-דעתו, שלפיהן סובל הנאשם ממחלת נפש. נוסף לכך, בתארו את האירוע "דילג" המומחה על התכנון המוקדם ועל ההכנות של הנאשם למעשה, כגון ההצטיידות בחומר הצתה מבעוד מועד ונעילת המנוחה בדירה עובר להעלאתה באש, והותיר רושם של התפרצות זעם רגעית, בניגוד לעולה מחומר הראיות. אף בחוות-דעת זו, לא היתה התייחסות לנפקותו של היעדרו של עבר פסיכיאטרי אצל הנאשם וליכולתו לנמק את מעשיו ולהסבירם גם בהשפלה, בקנטורים, בהתעללות ובזלזול שהיו מנת חלקו מדי המנוחה, לטענתו, עובר למעשה.³⁵

חוות-הדעת הנוגדות, לעומת זאת, השתלבו היטב עם יתר הראיות ועם נתוני הנאשם. כך, התייחסו מחברי חוות-הדעת בעדותם לחוות-הדעת של הצד שכנגד, שאבחנה את הנאשם כסובל מסכיזופרניה, והסבירו כי גילו של הנאשם (52) אינו

34 שם, בעמ' 32-33 להכרעת הדין.

35 שם, בעמ' 34-37 להכרעת הדין.

תואם את הגיל האופייני להופעתה של מחלה זו (15-25); לא נצפו פגיעות ברבדים השונים של אישיותו של הנאשם, מעבר לדלוזיית הקנאה, כפי שניתן היה לצפות במקרה של סכיזופרניה; בדומה, העובדה שהנאשם הציג כמה נימוקים למעשיו (חוסר נאמנותה של המנוחה, התנהגותה המשפילה כלפיו, סכסוך כספי) לימדה כי לא ניתן להצביע על "פסיכוזה" כמגדירה את נסיבות העבירה. יכולתו של הנאשם להבין את הפסול שבמעשיו נלמדה, בין היתר, ממודעותו, גם תוך כדי המעשה עצמו, כי עליו להסגיר את עצמו למשטרה. ניתן משקל אף לכך שהנאשם בעצמו, לכל אורך חקירתו והבדיקות הפסיכיאטריות שעבר, העיד על עצמו כי הוא בריא בנפשו ואינו זקוק לטיפול פסיכיאטרי. לעניין זה, נקבע כי אף על-פי שהגדרתו העצמית של הנאשם כשפוי, כשלעצמה, מובן שאינה מספקת, הרי שהיא משתלבת עם יתר הראיות ועם חוות-הדעת הפסיכיאטריות שניתנו בעניינו.³⁶

גם לעניין יכולתו של הנאשם להימנע מעשיית המעשה נמצאו ראיות מוצקות, שהתיישבו עם חוות-דעת אלה. כך, בטרם המית את המנוחה ולאחר שכבר החל להאמין כי המנוחה בוגדת בו, הוא נפגש עמה פעמים אחדות אך נמנע מלפגוע בה לרעה; עובר למעשה, שקל הנאשם חלופות שונות להתמודדות עם התנהגותה "הנלוזה"; הוא אף פעל בדרך מניפולטיבית: הגם שדחה בתחילה את פניות המנוחה אליו (לסייע לה בדירתה), שהיו, בעיניו, משפילות, הוא הוליך לבסוף את המנוחה שולל והניח לה להאמין כי הוא ממלא אחר בקשותיה בעודו זומם להורגה.³⁷

אף מהתבטאויות הנאשם נלמד כי החלטתו להמית את המנוחה לא היתה אלא החלטה מותנית, כאשר התנאי היה שהמנוחה תימנע מ"לתקן" את דרכיה. דהיינו, לא היה ספק כי בשעת ההחלטה להמית את המנוחה היתה בידי הנאשם היכולת להימנע מעשיית המעשה, שכן ההחלטה להמית, היא עצמה, כללה את האפשרות להימנע ממנו. ברגעים האחרונים בטרם שפך הנאשם את הבניזן על ראש המנוחה והצית אותו, לא היה זה אלא "הוצאה לפועל" של ה"החלטה המותנית" שקיבל הנאשם קודם לכן, בהתקיים, לדעתו, ה"תנאי המתלה" המצדיק את המתת המנוחה.³⁸

נסיבות אלה ואחרות נמצאו מנוגדות בעליל לחוות-הדעת בדבר הדחף ה"בלתי נשלט" שהוביל לעבירה, והן התיישבו דווקא עם חוות-הדעת בדבר שפיות דעתו של הנאשם בזמן המעשה.

בעניין אחר,³⁹ העדיף בית-המשפט חוות-דעת של מומחה עקב היותה עולה בקנה אחד, לאחר בחינה זהירה, עם נסיבותיו של הנאשם ועם נסיבות המקרה. חוות-דעת זו קבעה כי הנאשם תפקד באופן תקין לאור היבטים רבים בהתנהגותו ובנסיבותיו: מידת

36 שם, בעמ' 37-39 להכרעת הדין.

37 שם, בעמ' 44-46 להכרעת הדין.

38 שם, שם.

39 עניין גדו לעיל.

הפירוט והעיון במציאות שמהם נהנית גרסתו; יכולתו להסביר את מעשיו באופן ענייני והגייוני לחוקריו במשטרה ולכתבי טלוויזיה; ההתאמה בין התנהגות הנאשם לתכני חשיבתו; ההתאמה בין התנהגותו למצב שבו היה שרוי במהלך ההסתכלות; תפקודו הקוגניטיבי התקין; התקשורת הפתוחה והעניינית שניהל עם בודקיו ועם סביבתו; הבנתו את הפסול במעשיו והבעת רגשי חרטה; בוחן מציאותו ושיפוטו החברתיים התקינים; הבנתו את החשדות נגדו והתמודדותו עמם; היעדרן של הפרעות בתהליכי החשיבה ובתכנם במהלך הבדיקה הפסיכו-דיאגנוסטית.⁴⁰

נוסף לכך, מסקנתו של עורך חוות-הדעת בדבר היעדר הפרעה נפשית חמורה בנאשם התיישבה עם תפקודו התקין מבחינה כלכלית וחברתית. כך, התיישבה חוות-הדעת עם העובדה שהנאשם עבד לפרנסתו לשביעות רצון הממונים עליו, ועם הרכוש הפרטי שצבר ביחד עם המנוחה, הכולל דירה, כלי רכב וחסכונות ניכרים. חוות-הדעת התיישבה גם עם בקיאותו של הנאשם בהליך הגירושין עם אשתו, המנוחה, ובזכויותיו המשפטיות: הנאשם ידע באותו עניין לתבוע את המנוחה לגירושין בבית-הדין הרבני, לחלק באופן שוויוני את חסכונותיהם המשותפים ולהסתמך על הסכם הגירושין שהשיג כדי לעמוד על זכויותיו בביתם המשותף. לבסוף, נמצא כי חוות-הדעת מתיישבת עם קשריו הטובים של הנאשם עם משפחתו ועם חבריו, עם היותו רגוע ושולט במעשיו ועם הנאתו ממצבי רוח חיוביים לפרקים בתקופה שקדמה לרצח.

מסקנה זהה, בדבר היותו של הנאשם מסוגל להבין את אשר הוא עושה, התקבלה מבחינת התבטאויותיו לאחר מעשה. בעדותו בבית-המשפט הודה הנאשם כי הבין שדקירת המנוחה צפויה לפצוע אותה ואף להמיתה. הוא ידע להסביר יפה ובעקביות גם את מניעיו לרצח. נמצא, אם כן, כי הנאשם הבין יפה, כי מעשיו מובילים למות המנוחה, שכן הכוונם מלכתחילה למטרה זו, והשלימם בהצלחה, תוך כדי שהוא גובר על המכשולים בדרכו, מערים על אחיו שביקש לרסנו ומוודא את מות המנוחה.⁴¹

בדומה, נמצאו ראיות מוצקות בדבר האפשרות שהיתה לנאשם להימנע מעשיית המעשה. הוכח כי, מלכתחילה, המחשבה בדבר קטילת המנוחה לא נולדה בלבו ביום המקרה, ובנקל ניתן היה להימנע מלממשה. אף ניסיונה של המנוחה לסחוט ממנו ויתורים נוספים ברכושם המשותף באמצעות איומים, לא היה המניע לרציחתה, לטענתו, ביום המקרה, שכן הוא אפיין את התנהגות המנוחה כבר בשלבים המוקדמים יותר של הליך הגירושין. אולם, גם בשלב זה, המשיך הנאשם מצידו להתנהג באופן "רגוע ואדיש". ללמדך, לפי הכרעת הדין, שהתנהגות המנוחה לא ערערה את יכולתו של הנאשם לשלוט במעשיו, אלא התנגשה עם תפישת כבודו העצמי במישור השכלי

40 שם, בעמ' 23-24 לגזר-הדין.

41 שם, בעמ' 27-28 לגזר-הדין.

בלבד.⁴² אף ביום המקרה עצמו, ברגעים שלאחר פרוץ המריבה בין הנאשם למנוחה, ולאחר שזו השמיעה באוזניו את איומיה, לא התפנה הנאשם אלא לעשן סיגריה ולשתות קפה במטבח. שליטת הנאשם בעצמו ברגעים שלפני הרצח ממש התבטאה גם ביכולתו להערים על אחיו ועל המנוחה על-ידי הטמנת סכין שנטל מהמטבח בבגדיו ולהפיס את דעת אחיו, שהיה במקום, בשקר "אל תדאג אני לא עושה כלום". ראייה חזקה במיוחד ליכולתו של הנאשם להימנע מעשיית המעשה נמצאה ב"הזדמנות האחרונה" שהעניק למנוחה לחזור בה מאיומיה, כשהוא כבר אווז בסכין בידו אך מוסיף להסתירו מעיניה. לעניין זה, הסביר הנאשם בעדותו במשפט, ללא כחל וסרק, כי אם היתה חוזרת בה מדבריה, היה חס על חייה.⁴³

משכך, נמצא כי חומר הראיות מתיישב באופן חד-משמעי עם חוות-הדעת בדבר היעדר "הפרעה נפשית חמורה" בנאשם, והוא סותר את חוות-הדעת הנוגדת בעניין זה, שנדחתה.

כפי שכבר צוין, חוות-דעת של מומחה הינה לעולם אך ראייה אחת מתוך מכלול שלם שעל בית-המשפט להתייחס אליו. אמת, לנוכח הקושי המובן להעריך את צפונות לבו של אדם ואת מצבו הנפשי, תופסת חוות-דעת המומחה בעניינים אלה, לרוב, משקל רב. אולם, אין הדבר פוטר את בית-המשפט מהחובה להשוות בינה לבין הראיות האחרות, תוך כדי היעזרות בשכל הישר ובניסיון החיים, על מנת להעריך נכונה את משקלה. כשביית-המשפט ניצב בפני חוות-דעת נוגדות, יהיה תהליך זה מועיל במיוחד, כשניתן אף לעמת את המומחים בחקירתם עם נימוקי חוות-הדעת של הצד שכנגד.

מה בין נימוקים בעלי אחיזה בחומר הראיות לבין נימוקים שאינם אלא השערות של המומחה?

בהמשך לאמור לעיל, יש לבדוד את נימוקיה של חוות-הדעת ולהבחין בין נימוקים בעלי אחיזה בחומר הראיות לבין נימוקים שאינם אלא השערות של המומחה - מלומדות ככל שיהיו.

אף אם, לכאורה, אין סתירה בין האמור בחוות-דעת לבין יתר הראיות, עדיין האמור בחוות-הדעת צריך שיהא בעל אחיזה כלשהי בחומר הראיות ובנתוני המקרה. זאת, היות שהמומחה, מקצועי ומנוסה ככל שיהיה, אינו פועל "בחלל ריק". חוות-דעתו הינה לעולם יישום של הכשרתו ושל ניסיונו על עובדות המקרה.

כך, בעניין ג'ילין,⁴⁴ נקבע כי אין לקבל את עמדתם של חלק מהמומחים, בעיקר בשל

42 שם, בעמ' 28-30 לגזר-הדין.

43 שם, שם.

44 עניין ג'ילין לעיל.

העובדה כי אף על-פי שנחקרו חקירות ארוכות וממצות לא עלה בידם להבהיר באופן ברור, קוהרנטי ומניח את הדעת, מה הם הגורמים שהביאו אותם למסקנתם. על שאלות רבות שנשאלו השיבו על סמך השערותם בלבד, בלי שהדבר מצא ביטוי בגרסת הנאשם או בתשתית הראייתית המצויה בחומר החקירה.

כך, לדוגמה, משנדרש אחד המומחים להתייחס לעובדה כי שנה וחצי לאחר האירוע הודה הנאשם בביצוע המעשים, וזמן קצר לאחר הודאתו טען לפתע כי המעשים בוצעו על-ידי "הארגון", השיב כי, להשערותו, חשש הנאשם לספר על ה"ארגון" בעת שנחקר במשטרה. אולם, המומחה לא הפנה לעובדות שעליהן נסמכת השערותו האמורה ולא הסביר כיצד לא חשש עוד הנאשם להאשים, זמן קצר לאחר מכן במהלך הסתכלותו הראשונה, את ה"ארגון" בביצוע המעשים. מומחה אחר, שהסכים עמו, העלה סברה נוספת באשר למניעי הנאשם, אך אישר כי זוהי אך השערה שלו, והדברים לא נאמרו מעולם מפיו של הנאשם.

נמצא אפוא כי לא ניתן היה לחלץ מדברי מומחים אלה את "סיפורו" של הנאשם על מנת לאפשר לבית-המשפט לבחון את מידת ההשפעה שהיתה למחשבות השווא שלו על יכולתו להימנע ממעשיו האלימים. יתרה מזו, רבות מתשובותיהם לא היו מבוססות על ממצא עובדתי כלשהו, אלא היו פרי פרשנותם בלבד.

עמד על כך בהרחבה אף בית-המשפט העליון, בדחותו ערעור שהוגש על הכרעת דין זו, מפי השופט א' א' לוי:

"אמת, כדי שבית-המשפט יאמין מסקנה מן הסוג אליה הגיעו חברי הפאנל, עליה להיות מבוססת על נתונים אובייקטיביים שנאספו במהלך הבדיקה. ממצאיה של חוות-דעת חייבים להיות מעוגנים בעובדות. "אם ניתנת חוות-דעת על יסוד עובדות חלקיות (או מוטעות), יש לכך השפעה בעת בחינתה" (ע"פ 2965/06 אבו-חאמד נ' מדינת ישראל, בפסקה י(7) (טרם פורסם, 19.9.07)). ממצאים כאלה לא נמצאו למומחי הפאנל, שכן המערער מעולם לא סיפר, אף לא ברמז, על מעורבותם של בית-המשפט או של עורכי-הדין ב'ארגון' שכביכול פועל נגדו. העובדה כי התרחיש בדבר מעורבותו של בית-המשפט במרדף אחרי המערער, מתיישב עם תפיסת עולם פרנואידיית כגון זו של המערער - אינה מספיקה כדי לקבל את התיזה שהוצעה [...]. בנסיבות אלה אין מנוס מהמסקנה כי מומחי הפאנל ביססו את קביעתם על הנחות וספקולציות, מלומדות ככל שיהיו".⁴⁵

ובהמשך:

"בית-המשפט קמא בחן את ההסברים המפורטים שניתנו על-ידי השניים ומצא כי עובדות מהותיות אשר שימשו בסיס להסקת המסקנות, אינן מבוססות ואינן

45 בעניין ערעור ג'ילין, בסעיף 9 לפסק-דינו של השופט א' א' לוי.

מוצאות כל תימוכין בדברי המערער. כך למשל, הטענה בדבר מעורבותו של הילד הקטין בארגון אין לה זכר באף אחת מגרסאותיו של המערער. ועוד, נקודת המוצא של מומחי הפאנל, ולפיה המערער פעל מתוך תחושת סכנה קיומית - שכן חשש שללא תעודת הנישואין יחוסל - לא מצאה שום אחיזה בגרסת המערער. אדרבה, הוא ציין כי חשש שבהגיעו למשרד הפנים ייעצר אך לא הוסיף מעבר לכך. בית-המשפט ציין כי טיעוניהם של חברי הפאנל בהקשר זה "חוטאים לאמת" (עמ' 34 לפסק-הדין המשלים). דבריו של ד"ר ליידרמן, כי המערער נואש מניסיונותיו לברוח מאשתו ומשכך בחר לחסלה - אף הם נותרו בבחינת השערה, וזאת בלשון המעטה, שכן כאמור, המערער ציין במפורש כי לא תכנן להרוג את המנוחה. אלה הם רק חלק מהליקויים שדעת הרוב בבית-המשפט קמא מצאה בחוות-דעתם של מומחי הפאנל, ולא ראיתי לנכון להמשיך ולפרטם".⁴⁶

בעניין אחר,⁴⁷ נמצא כי בשאלות מסוימות בחקירתם של חלק מהמומחים, התקשו אלה לבסס את דבריהם ולהגן על חוות-דעתם. כך, לא עלה בידי אחד מהם להצביע על נתונים עובדתיים המבססים את מסקנתו שלפיה נפגם בוחן המציאות של הנאשם. האמור לעיל היה דוגמה מייצגת לאופן שבו התמודד המומחה עם הביקורת על חוות-דעתו. דהיינו, הוא נאחז במושגים מופשטים מעולם הפסיכיאטריה, כגון **"בדיקות פסיכו-דיאגנוסטיות"**, **"בדיקה אינטגרטיבית"**, **"פרצפציה"** וכו', ללא יכולת להצביע על נתונים קונקרטיים בהתנהגות הנאשם או באמירותיו אשר עשויים היו לצקת תוכן במושגים ערטילאיים אלה.⁴⁸

בנסיונות העניין נקבע כי משקלן של חוות-הדעת נמוך כמיעוט הראיות שעליהן הן נסמכות, וחוות-הדעת הנגדיות זכו לעדיפות.

מניעי הנאשם והסבריו לביצוע העבירה

נאמר כבר כי חוות-דעת של מומחה אינה אלא ראייה אחת מתוך מכלול שלם שממנו על בית-המשפט להסיק את מצבו הנפשי של הנאשם. מתוך מכלול זה, נודעת חשיבות במיוחד לדברי הנאשם עצמו והסבריו לעניין ביצוע העבירה.

נוכחנו לדעת כיצד בחינה זהירה של אמרות הנאשם עשויה לסתור את חוות-דעת המומחים ולהפריכן או, לחלופין, לחזק אותן ולבססן. יש להעיר כי, ככלל, אם בהגנת "היעדר שפיות הדעת" עסקינן אזי אין מחלוקת לעניין עצם ביצוע העבירה וגרסת הנאשם תתייחס, לרוב, למניעיו ולרקע למעשה. מתוך כך, חשוב במיוחד לבחון את המניע שמייחס הנאשם לעצמו ואת הסבריו לביצוע העבירה. מניע ביזארי ומשולל

46 שם, בסעיף 24 לפסק-דינו של השופט א' א' לוי.

47 עניין אבשלומוב לעיל.

48 שם, בעמ' 32-33 להכרעת הדין.

כל היגיון, למשל, עשוי להצביע על ליקוי נפשי, כשם ששקרים ומניפולטיביות כלפי המומחים וגורמי האכיפה עשויים לעורר ספק רב לעניין הליקוי האמור. כך למשל, באחת הפרשיות⁴⁹ הודה תחילה הנאשם בביצוע המעשים, אך זמן קצר לאחר הודאותיו טען לפתע כי המעשים בוצעו על-ידי "ארגון" המבקש לרודפו. בהתייחסו לכך, סבר אחד המומחים כי המעבר מהודיה להכחשה לא נבע מחששו של הנאשם להזכיר את ה"ארגון", אלא היה זה "[...] תהליך של מחלה שלו, אין הסבר אחר". אולם, דברים אלה עוררו תמיהה - כיצד התרחש שינוי דרמטי במהלך מחלת הנאשם בפרק זמן של כחודש וחצי מאז מעצרו, וכיצד לא חל כל שינוי בתהליך מאז אותה התפתחות דרמטית?

מענה חלקי לשאלות אלה נמצא בהמשך עדותו של אותו מומחה, שציין כי, לדעתו, הנאשם מודע לכך כי הוא משקר בדבריו כי המנוחה נרצחה על-ידי ה"ארגון" ("הוא מבין שבעצם הוא עבר עבירה כל כך חמורה, שהוא מנסה להכחיש אותה, לשקר, להכחיש, לשנות את הגרסה").

יצא אפוא כי, מחד גיסא, נטען כי שינוי הגרסה הוא מהלך טבעי של מחלת הנאשם שאינו בשליטתו. מאידך גיסא, שינוי הגרסה נעשה במכוון. לא זו אף זו: למעשה, הסכים המומחה בנקודה זו דווקא עם חוות-הדעת הנגדית, שקבעה כי "הארגון" אינו אלא פרי דמיונו של הנאשם.

בית-המשפט סבר כי בנסיבות אלה, שבהן הכחיש הנאשם כל קשר לביצוע המעשים - למרות הראיות המפלילות וההודיות הקושרות אותו לאירועים נושא כתב האישום בקשר בל יינתק - הרי שדבריו לאחר מעצרו וכן מעשיו והתנהגותו עובר לאירוע, במהלכו ולאחריו, כפי שאלה משתקפים בחומר הראיות, יש בהם כדי ללמד יותר מכל על הלך רוחו ומחשבתו של הנאשם בשעת ביצוע המעשים, הרבה יותר מגרסתו הכבושה והמאוחרת בזמן.

בהקשר זה צוין כי הנאשם קיים קשר ענייני עם הפסיכיאטרים שבדקו אותו, וגולל באוזניהם את גרסתו החדשה; כי גם בגרסתו המוקדמת מצויים יסודות של הגנה (לדוגמה, טענתו במשטרה כי חשב שהמנוחה עומדת לירות בו); כי רק לאחר שהועבר ממעצר במשטרה לבית-חולים פסיכיאטרי, חזר בו מהודאתו והחל להכחיש את מעורבותו באירוע, גרסה שהוא דבק בה עד אותה עת, דבר המלמד על שינוי מכוון של הגרסה.

עוד הוזכר כי אף המומחה שגרס כי יש לפטור את הנאשם מאחריות פלילית העיד כי, לדעתו, הנאשם מודע לכך שהוא משקר בהכחישו את מעורבותו באירוע. לדעתו, הנאשם מודע לכך כי הוא שביצע את המעשים, ומודע לכך כי טענתו שלפיה "הושתל" במוחו זיכרון פיקטיבי מן האירוע - בשקר יסודה.

49 עניין ג'ילין לעיל.

לא ניתן הסבר הגיוני כלשהו למעבר החד בין גרסאות הנאשם, מהודיה מלאה ומפורטת להכחשה גורפת. לפיכך, הסיק בית-המשפט כי הנאשם העלה את גרסתו האחרונה באופן מכוון בהתאם לקו ההגנה שבחר לעצמו.

באותו עניין, אם כן, מסקנתו של בית-המשפט היתה כי על אף שמדובר בהסבר "ביזארי" שסיפק הנאשם לביצוע העבירה, מדובר במניפולציה שהפעיל על הפסיכיאטרים שבדקוהו. לעניין זה, נעזר בית-המשפט אף במבחנים שהוזכרו לעיל –איתור סתירות בחוות-הדעת והשוואה בינן לבין יתר הראיות.

לעניין זה, נודעת חשיבות מיוחדת להתרשמות הבלתי אמצעית של בית-המשפט מהנאשם. אף בית-המשפט העליון, בדחותו ערעור שהוגש באותו עניין, הדגיש זאת בנימוקיו, מפי השופטת מ' נאור:

"[...] התרשמותנו שלנו מאופן ניהול הערעור אינה יכולה להחליף את התרשמות הערכאה הראשונה שצפתה במערער והתנהגותו מקרוב במהלך המשפט."⁵⁰

בעניין אחר,⁵¹ סבר חלק מהמומחים כי הנאשם פעל מתוך "מחשבת שווא" כי חברתו לחיים, המנוחה, בגדה בו. לעניין זה, ציינה חוות-דעתם, אמנם, את מחשבות השווא בדבר "בגידת" המנוחה, אך לא הבהירה מדוע מחשבות אלה עולות כדי "פסיכוזא" כפי שאובחן הנאשם, דהיינו, מצב קיצוני של אבדן קשר עם המציאות. זאת, במיוחד לנוכח העובדה שהנאשם הזכיר סיבות נוספות לקצפו על המנוחה, כגון יחסה כלפיו והעובדה כי בזבזה את כספו, כמו גם הבנתו כי לקשר אין עתיד ועזיבתו את המנוחה.⁵²

בדומה, הסתמכות המומחים על היעדר החרטה מצידו של הנאשם והצדקתו את מעשיו נמצאה בלתי מספקת. נקבע, כי הצדקה שמצדיק הנאשם את מעשיו עשויה, אמנם, להצביע על השקפת עולם השונה מאוד מזו אשר באה לידי ביטוי בחוק. אולם, יש צורך בהסבר מדוע, אליבא דמחברי חוות-הדעת, נובעת השקפת עולם זו מהפרעה נפשית שהנאשם סובל ממנה, ולא, למשל, מפערים תרבותיים או מהשקפת עולם שוביניסטית קיצונית גרידא.⁵³

לגרסת הנאשם, הסכסוך בינו למנוחה נבע מזעמו עליה בשל כך שנהגה, לדעתו, להשחית את כספו לריק ולהתייחס אליו באופן משפיל, שעה שתפקודו לא נפגע מכל בחינה אחרת. למעשה, נמצא כי הנאשם מסוגל לנמק את מעשיו ולהסבירם באופן ברור, והכרעת הדין אף ציטטה בהרחבה מדבריו לעניין זה.⁵⁴

50 ערעור ג'לין, בסעיף 4 לפסק-דינה של השופטת מ' נאור.

51 עניין אבשלומוב לעיל.

52 שם, בעמ' 34 להכרעת הדין.

53 שם, בעמ' 32 להכרעת הדין.

54 שם, בעמ' 41 להכרעת הדין.

מתוך כך, נמצא כי הנאשם מעולם לא הסתיר את מניעיו, והם עולים בבירור מתוך הסבריו ש"פתחו צוהר למחשבותיו". מניעיו, כך נקבע, נעוצים בהשקפת עולם היררכית המעניקה לו זכות, להשקפתו, לקפד את חייה של המנוחה בשל התנהגותה ה"סוררת". חשיבה זו, נקבע, ייתכן שהיא שונה מהמוסר החברתי המקובל, כפי שהוא מוצא ביטוי בחוק. אולם, מכך לא נגזר כי בוחן המציאות של הנאשם נפגם מעבר ל"יכולת של ממש", אלא כי הוא בחר להתמודד עם המציאות שבה נתקל בדרך שונה מזו שהחוק מתיר, הא - ותו לא.⁵⁵

חשוב מכך, לפי הכרעת הדין, היכולת להציג משנה סדורה, גם אם היא מקוממת, הנאחזת בעיקרה בנתונים מהמציאות (ניהול הכספים של המנוחה, התבטאויותיה ומעשיה), מצביעה, אם בכלל, על בוחן מציאות תקין ועל יכולת להבין יפה את מהותם ואת נפקותם של מעשיו.⁵⁶

בהתאם לכך, הועדפו חוות-הדעת שלפיהן העובדה, שהנאשם מסוגל להציג נימוקים אחדים למעשיו (חוסר נאמנותה של המנוחה, התנהגותה המשפילה כלפיו, סכסוך כספי), מלמדת כי לא ניתן להצביע על "פסיכוזה" כמאפיינת את מעשה העבירה. נימוקים אלה שהובאו בחוות-הדעת הוגדרו כ"דברי טעם" בהכרעת הדין, ובית-המשפט סמך עליהם את ידיו.

אף בעניין אחר,⁵⁷ העלה עיון בגרסת הנאשם כי יש באפשרותו להסביר את מעשיו באופן קונקרטי ובהיר לחלוטין. הסכסוך שעורר את חמתו על אשתו, המנוחה, ביום הירצחה, לא נולד אלא, בין היתר, מהפרתה, לטענתו, את הסכם הגירושין ביניהם. הנאשם, כך נקבע, אף ידע לנמק אי-שביעות רצונו מהתנהלות המנוחה, בין היתר, תוך שימוש במונחים משפטיים, שאותם לא התקשה ליישם על נסיבותיו שלו כדי להגן על עניינו.⁵⁸

יותר מכך. נאשם זה, כך נמצא, תמרן, או ניסה לתמרן, את הגורמים הפסיכיאטרים שטיפלו בו. מלכתחילה, היה נאשם זה מודע ליתרונות שבשכנוע סביבתו כי אינו שפוי. הוא הודה בעדותו כי שיקר לרופאיו בנושאים, כגון שכירת חוקר פרטי ונטילת תרופותיו, כמו גם לחוקריו במשטרה. אף מומחה ההגנה באותו עניין הודה כי התנהגות זו מאפיינת את הנאשם וכי ייתכן שנהג כך גם כלפיו.⁵⁹

אף בעדותו בבית-המשפט הסתבך הנאשם באמירות סותרות. כך, למשל, נסתרה טענתו כי "אינו זוכר" דבר ממעשה הרצח היות ש"לא היה בהכרה", שכן הוא היה מסוגל לשחזר את דקירת המנוחה ולפרט כיצד ניסה אחיו לעצור בעדו - ללא הצלחה

55 שם, שם.

56 שם, בעמ' 42 להכרעת הדין.

57 עניין גדו לעיל.

58 שם, בעמ' 24 לגזר-הדין.

59 שם, בעמ' 26 לגזר-הדין.

- בשעת המעשה. גם התעקשות הנאשם כי המנוחה לא עסקה באריזת חפציה בעת הרצח נסתרה על-ידי עדויות אחיו ובנותיו, ראיות שהובילוהו לחזור בו מאמירה זו ולטעון כי "אינו זוכר".⁶⁰

לפיכך, הועדפה באותו עניין חוות-דעת המומחה שפקפק בטענת הנאשם כי הינו "שומע קולות", והגדיר התנהגותו זו כ"מגמתית".

לסיכום, ייאמר מה שנראה מובן מאליו. בעת הערכת מצבו הנפשי של נאשם יש, ראשית חוכמה, להקשיב היטב לדברי הנאשם עצמו. לעתים קרובות יימצאו בדבריו רמזים מרחיקי לכת להלוך רוחו, ונקודות אחיזה להבנת נקודת מבטו. גם לעניין זה, אם כן, אין תחליף לסריקה יסודית של חומר הראיות ולחקירת המומחים, כמו גם לחקירת הנאשם עצמו (אם בחר להעיד), בהתאם לממצאי סריקה זו.

בחינת מסקנותיהם של המומחים בראי החוק

אף אם מסקנת המומחה נמצאה מבוססת והיא מתיישבת עם יתר הראיות, לעולם יש להעמידה באספקלריה של דרישות החוק - תסמינים שונים של מחלות נפש, אף אם בולטים הם ומרשימים את עורך חוות-הדעת, אינם רלוונטיים בהכרח לדרישות החוק בכל הנוגע לסוגיית הכשירות לעמוד לדין ולסוגיית האחריות הפלילית.

מתוך כך, לעניין הגנת "היעדר שפיות הדעת", הדורשת קיומה של "**מחלה שפגעה ברוחו**" של הנאשם, הלכה היא מלפני בית-המשפט כי לא כל הפרעה נפשית באה בגדר תנאי זה. עמד על כך בית-המשפט העליון:

"בשורה של פסקי דין הוחלט, כי בעוד המצב הנפשי של פסיכוזה חמורה הוא בגדר מחלת נפש במובן התנאי האמור, אין זה כך כאשר מדובר בהפרעות נפשיות מהסוג של נברווה או פסיכו-נברווה. והוא הדין בקשר להפרעות נירוטיות שהן תולדה של אימפולסים והיסטריות לסוגיהם או של דכאון תגובתי".⁶¹

אבחון נאשם כ"חולה נפש" אינה פוטרת אותו בהכרח מאחריות פלילית או מהעמדתו לדין. יש לבחון באופן ספציפי ומעמיק מה הן השפעותיה של מחלת הנפש - תהא אשר תהא מבחינה דיאגנוסטית - על תפיסת המציאות שלו, על רמת המודעות שלו, על כושרו השכלי, ועל יכולת השליטה שלו בדחפיו ובהתנהגותו.

60 שם, בעמ' 26-27 לגזר-הדין.

61 ראו ע"פ 647/85 קיסר נ' מדינת ישראל, פ"ד מא(1) 347, 352 (1987), וכן ע"פ 5266/05 זלנצקי נ' מדינת ישראל (פורסם במאגר "נבו", 2007), כמו גם שמעון אגרנט "התפתחויות במשפט הפלילי" **עיוני משפט** יא 33, 41 (1986).

כך, בעניין ג'ילין,⁶² נטען כי הנאשם היה חסר יכולת של ממש להבין את מהות מעשיו עקב "מחשבת שווא" שלפיה גרושתו היתה חברה ב"ארגון" ששלט בו באמצעים מטפיזיים. באותה פרשה, נקבע כדלקמן:

"[... יש להבדיל בין חולה נפש הסבור, שלא בצדק ומפאת מחלת הנפש שלו, כי חייו בסכנה, ולפיכך הוא נוקט פעולה אלימה ופוגענית כדי להינצל מן הסכנה המדומה, לבין חולה נפש הנוקט פעולה אלימה דומה רק כיוון שהוא סבור (שוב, בעטיין של מחשבות שווא הנובעות ממחלת נפש) כי אשתו בוגדת בו. את הראשון יש לפטור מאחריות פלילית כיוון שלא היה מודע לפסול שבמעשיו, ועל-פי מיטב שפיטתו המוגבלת אנוס היה לבצע את מעשיו האלימים. ואולם, את זה האחרון אין לפטור מאחריות פלילית, כשם שאין לפטור מאחריות פלילית אדם שבוחן המציאות שלו תקין, המגלה כי אשתו אכן בוגדת בו, ונוקט בפעולה אלימה".⁶³

באשר לאחריותו הפלילית של אותו נאשם, היו המומחים השונים חלוקים באשר לסיווג מחלתו הנפשית. חלקם סבר כי הנאשם סבל מ"הפרעה דלזיונלית", בעוד שחלקם הגדיר אותה "סכיזופרניה פרנואידית". בין שמדובר בהפרעה דלזיונלית מסוג רדיפתי ובין שמדובר בסכיזופרניה פרנואידלית, שתיהן מוגדרות כהפרעות פסיכוטיות. אולם, מנקודת מבט משפטית, הסוגיה שעליה יש ליתן מענה אינה כיצד תיקרא מחלת הנפש שממנה סובל הנאשם, אלא אם במועד ביצוע המעשים שבהם הורשע, ובעטייה של מחלה זו, היה חסר יכולת ממשית להבין את אשר הוא עושה, או להבין את הפסול שבמעשהו, או להימנע מעשיית המעשה (קרי, מונע על-ידי דחף-לאו-בר-כיבוש).⁶⁴

המומחים שחיוו דעתם בעניינו של נאשם זה נחלקו ביניהם בדעתם. כולם הסכימו כי הנאשם חולה בנפשו, אך נחלקו בשאלה עד כמה השפיעה מחלתו הנפשית על מסוגלותו להימנע מהמעשים האלימים שביצע או לראות את הפסול שבהם. באותו עניין, לא שוכנע בית-המשפט, כפי שפורט לעיל בהרחבה, כי הנאשם נשלט על-ידי דחף-לאו-בר-כיבוש בעת ביצוע מעשיו האלימים.

נמצא כי מומחי ההגנה הסיקו באופן אוטומטי ממחלת הנפש ממנה סבל הנאשם על אחריותו לביצוע המעשים. עלה מדבריהם כי הואיל ולנאשם היו מחשבות שווא כלפי המנוחה, אזי, בגין כל מעשה שעשה והקשור במנוחה, לא ניתן להעמיד לדין את

62 עניין ג'ילין לעיל.

63 שם, בסעיף 45 להכרעת הדין.

64 כאמור בסעיף 34 לחוק העונשין:

"לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שעשה אם, בשעת המעשה, בשל מחלה שפגעה ברוחו או בשל

ליקוי בכושרו השכלי, היה חסר יכולת של ממש -

(1) להבין את אשר הוא עושה או את הפסול שבמעשהו; או

(2) להימנע מעשיית המעשה".

הנאשם (בכלל זה בשל רציחתה), והוא חוסה בצל הפטור של אי-שפיות הדעת. נפסק, כי מדובר במסקנה גורפת שלא ניתן לקבלה.

כל המומחים הסכימו כי בוחן המציאות של הנאשם מעוות. אולם בקשת בית-המשפט היתה להסתייע במומחים כדי ללמוד עד כמה היה בוחן המציאות של הנאשם משובש בשעת ביצוע המעשים נושא כתב האישום ומה היתה ברגעים אלה תמונת המציאות בעיניו שלו. לעניין זה, תמונת הראי שהציעה חוות-הדעת בדבר שפיות דעתו בזמן ביצוע העבירה, לאחר מחקר יסודי, היא היחידה שהתקבלה על דעת הרוב, בגין היותה מבוססת על חומר הראיות ונעדרת סתירות פנימיות.

מסקנת בית-המשפט באותו עניין היתה, אם כן, כי הנאשם חולה וכי מחלתו זו תרמה לגיבוש רגשות השנאה שחש כלפי המנוחה. אף-על-פי-כן, לימדו נסיבות העניין כי הנאשם היה מודע לפסול שבמעשיו והיה בעל יכולת ממשית להימנע מהם, אך נכנע ליצרו הרע. למחשבות השווא שלו היתה השפעה מסוימת על מעשיו, אך לא במידה המהווה "היעדר שפיות הדעת" על-פי חוק. ניתן לומר כי הנאשם "התנחם" ב"מחשבות השווא" שלו באשר לסכנה לכאורה שהיוותה אשתו בעבורו, כדי להצדיק בשעת מעשה ולאחר מעשה את העבירות שביצע.

כך היו פני הדברים אף בסוגיית כשירות נאשם זה לעמוד לדין. באותו עניין, נמנע הנאשם מלשתף פעולה עם סנגורו וטען, בניגוד לדברי זה האחרון, כי הוא שפוי לחלוטין. עמדה זו אף לוותה בהתפרצויותיו כלפי הסנגור במהלך הדיונים תוך שהוא מטיח בפניו פעם אחר פעם כי אינו מעוניין בייצוגו. מתוך כך, חיווה אחד המומחים את דעתו כי

"מבחינה פורמלית הוא יודע מה זה בית-משפט, מה זה שופט, מה זה עורך דין סנגור, פרקליט. אבל יחד עם זה הוא בטוח שזה הכול משחק מכור. לדעתו גם ההחלטות של השופטים הם ידועים מראש [...] מבחינתו [...] זה המשך הרדיפה שלו".

עיון זהיר בחוות-דעתם של המומחים השונים שקבעו כי נאשם זה אינו מסוגל לעמוד לדין העלה כי למעשה, נסמכה מסקנתם רק על העובדה כי הנאשם סובל ממחלת נפש. בית-המשפט העליון, מפי השופט א' א' לוי, דחה נימוק זה בחוות-דעתו וקבע:

"ייתכן כי ניתן להבין את נקודת מבטו של ד"ר נחמקין (מומחה שהעיד מטעם ההגנה - י' א') כפסיכיאטר, אולם מבחינה משפטית יש משמעות קריטית להבחנה בין יכולתו של נאשם להבין את ההליכים המתנהלים ולהתמצא בהם, לבין תחושתו כי העמדתו לדין פסולה משום שהיא מבקשת לשפוט אותו בגין מעשים שהוא לא היה אחראי לביצועם. תחושה כזו, אינה רלוונטית שעה שבוחנים את כושרו הפורמלי של נאשם לעמוד לדין. הוא הדין באשר ליכולתו

של הנאשם להבין את הפסול שבמעשיו. סוגיה זו מקומה בדיון בסוגית תחולתה של הגנת אי-שפיות הדעת, והיא אינה רלוונטית לצורך בחינת כשירותו הדיונית של הנאשם.⁶⁵

נפסק כי אין די בחוסר שיתוף פעולה מצד נאשם עם סגורו כדי ללמד על חוסר מסוגלותו הנפשית לשתף עמו פעולה, לו חפץ בכך. לגופו של עניין, קבע בית-המשפט העליון כי ההבנה שגילה הנאשם כלפי ההליכים היתה מעבר ל"פורמלית" בלבד, בצינו, בין היתר, את התנהלות הנאשם בדיונים, את מעורבותו בהליך ואת יכולתו להיעזר בשירותי סגורו כאשר היה מעוניין בכך:

"מסקנתם של חברי הפאנל [מומחים נוספים - י' א'], בדבר תפיסתו של המערער את פועלו של בית-המשפט לא השיתה עצמה על ממצאים כלשהם, ובצדק נדחתה בשל כך על-ידי דעת הרוב שעמדה על כך כי המערער מבין את טיב ההליכים המתנהלים נגדו ואת תפקידו של בית-המשפט".

דהיינו, גם אם קו ההגנה של הנאשם אינו עולה בקנה אחד עם קו ההגנה הננקט בידי סגורו, וגם אם אינו נשמע הגיוני, עדיין ניתן היה ללמוד כי הנאשם מודע לסיכון המשפטי שהוא נתון בו ושהוא מתגונן מפניו. דהיינו, אף אם סבור הנאשם, במחשבתו המעוותת, כי בית-המשפט נוטל חלק באיזושהי "קונספירציה" נגדו (כדברי אחד המומחים), אין בכך כדי לאיין את כשירותו לעמוד לדין ולטעון להגנתו. אכן, הנטייה המיידית – וניתן אף לומר, הנאיבית – היא לסבור כי נאשם שאובחן כחולה נפש אינו כשיר לעמוד לדין. מנגד, התבוננות מעמיקה יותר מלמדת כי זוהי הכללה מרחיקת לכת שאינה תואמת את הידוע בנוגע ליכולת התפקוד הקוגניטיבי של חלק ניכר מאלה שהוגדרו כחולי נפש או כבעלי הפרעה פסיכוטית אשר פרט לקיומה של הפרעה ממוקדת, שאר תחומי התפקוד שלהם נותרו שמורים וללא פגע. עם זאת, בסוגיה זו נחלקו הדעות בפסק-דינו של בית-המשפט המחוזי. דעת הרוב סברה, כי די ב"הבנה פורמלית" של ההליכים מצד הנאשם על מנת שייחשב כשיר לעמוד לדין. דעת המיעוט סברה כי נדרשת הבנה מהותית ומעמיקה יותר מצידו. בית-המשפט העליון לא הכריע בסוגיה עקרונית זו, בקובעו, בדעת רוב, כי בלאו הכי הפגין נאשם זה הבנה "מהותית" של ההליך. כך שלגופו של עניין נכונה תוצאתה של הכרעת הדין. השופט א' א' לוי, שהחזיק בדעה זו, העיר כי, ככלל, נוטה הוא לעמדה הדורשת הבנה "מהותית".⁶⁶ דעת המיעוט בבית-המשפט העליון, מפי השופט דנציגר, סברה כי אף לגופו של עניין לא הפגין נאשם זה הבנה "מהותית" של ההליך, ואין הוא כשיר לעמוד לדין.⁶⁷

65 ערעור ג'ילין, בסעיף 8 לפסק-דינו של השופט א' א' לוי.

66 ערעור ג'ילין, בסעיף 9 לפסק-דינו של השופט א' א' לוי.

67 שם, דעת המיעוט של השופט י' דנציגר.

סוף דבר

כלל היסוד שבית-המשפט העליון חזר והדגיש הינו כי ההכרעה בכגון דא נתונה לעולם לבית-המשפט ולא למומחים.

לכאורה, מהווה חוות-דעת המומחה, על שלל ביטוייה המקצועיים מעולם הרפואה, סוף פסוק. אולם, למעשה, כאן אך מתחילה מלאכתו של בית-המשפט. עליו לבחון את נימוקי חוות-הדעת, להשוות בינן לבין יתר הראיות ולחקירת עורכיהן בחקירת שתי וערב. והראיה - קיומן של חוות-דעת נוגדות בעניינים שברפואה מעיד על הקושי לבחון כליות ולב. הוא מעיד על הצורך בבחינה מדוקדקת של מכלול הראיות. כפי שנזכרנו לדעת לעיל, חרף הקושי לעמוד על מצבו הנפשי של אדם, אין זה בלתי אפשרי, בשקידה ראויה, לעשות כן.

אחריות כבדה מוטלת על הערכאה הדיונית בבואה להעריך את חוות-דעתם של המומחים, כערכאה המתרשמת מהעדים באופן בלתי אמצעי, ובכלל זה, מהנאשם - כפי שהבהירה השופטת מ' נאור.⁶⁸

לעניין זה, אם כן, מוצעים, בין היתר, העקרונות הבאים:

- יש לבחון בקפידה את חומר הראיות שהונח לפני המומחים שמגבשים את חוות-דעתם: לעניין זה כבר נפסק כי חוות-דעת המושתתת על ראיות חלקיות או חסרות - משקלה מועט (עניין ברוכים).
- יש להשוות בין חוות-הדעת ליתר הראיות ולחפש אימותים או סתירות - אמרות של הנאשם, נתונים בדבר תפקודו ומידת עצמאותו, יחסו לסובבים אותו, ועוד.
- יש לבדוד את נימוקי חוות-הדעת ולהבדיל בין נימוקים בעלי אחיזה בחומר הראיות לבין נימוקים שאינם אלא השערות של המומחה, מלומדות ככל שיהיו.
- חשוב לבחון את מניעיו של הנאשם ואת הסבריו לביצוע העבירה. מניע ביזארי ומשולל כל היגיון עשוי להצביע, אמנם, על ליקוי נפשי, כשם ששקרים ומניפולטיביות כלפי המומחים וגורמי האכיפה עשויים להעמיד אפשרות זו בספק רב.
- לעולם יש לבחון את מסקנות המומחה באספקלריה של דרישות החוק - תסמינים שונים של מחלות נפש, אף אם בולטים ומרשימים הם את עורך חוות-הדעת, אינם רלוונטיים בהכרח לדרישות החוק בכל הנוגע לסוגיית הכשרות לעמוד לדין ולסוגיית האחריות הפלילית. מובהר כי אבחנתו של נאשם כ"חולה נפש" אינה פוטרת אותו בהכרח מאחריות פלילית או

68 ערעור ג'לין, בסעיף 4 לפסק-דינה של השופטת מ' נאור.

מהעמדתו לדין, ויש לבחון באופן ספציפי ומעמיק מה הן השפעותיה של מחלת הנפש - תהא אשר תהא מבחינה דיאגנוסטית - על תפיסת המציאות שלו, על רמת המודעות שלו, על כושרו השכלי, ועל יכולת השליטה שלו בדחפיו ובהתנהגותו.

רשימה זו אינה ממצה. יש לקוות כי ימצא בה עזר לעוסקים במתן חוות-דעת פסיכיאטריות, לעוסקים בהערכת משקלן של חוות-הדעת הפסיכיאטריות וליתר המעורבים בהליך הפלילי אשר לפניהם מוגשות חוות-הדעת ומתעוררות הסוגיות של אחריות פלילית וכשירות לעמוד לדין.